

МРІЮЧИ ПРО ЧАРІВНИЙ ОСТРІВ...

Серед численних фотографій і живописних зображень Михайла Коцюбинського мене завжди зачаровував його портрет роботи Михайла Жука. Письменник на ньому трохи сумний і зосереджений, на тлі неприродно великих червоних і жовтих красольок та фантазійних барв неба, із красолькою ж у петлиці костюма, який доповнює яскраво-жовта краватка. Красольки — улюблені квіти Коцюбинського, і хоча їх вирощують і в Україні, своїм екзотичним буянням на художньому полотні вони нагадують про далекий і прекрасний світ острова Капрі, який став для письменника місцем омріяного відпочинку й усамітнення.

Саме так — усамітнення, пристрасно омріяного. Адже на острові митець міг нарешті побути на самоті і звільнитися від виснажливої рутини буднів. А ще — насолодитися красою природи, зокрема квітів, які були його захопленням і які не просто так з'явилися на портреті. Михайло Жук — близький друг Коцюбинського, і цей портрет, виконаний

в естетиці модерну, натякає і на життєві інтереси письменника, і на модерністський стиль його творів.

У цьому портреті Жук дуже точно передав не тільки зовнішні риси моделі, а й внутрішній світ цього митця-естета, гедоніста, котрий умів як ніхто насолоджуватися красою, хоча через життєві обставини мусив здебільшого мріяти про цей свій прекрасний острів, а свої враження й переживання втілював у творчості.

Через два роки, 1909-го, Жук створив ще один портрет Коцюбинського, набагато сумніший. Письменника зображено з тростиною, бо його поступово obsідали хвороби. Однак острів явить себе і в цьому портреті, щоправда, вже на рівні метафоричному. Згодом художник написав у спогадах про друга: «...се тільки уста єднають його у розмові з людьми, а тепер очі і чоло урочисто святкують своє свято самотності. Вони не пропустять од себе випадкового слова, вони роблять свою роботу таємно од усього світу...»^{*}. На цій картині острів уже не поряд із Коцюбинським, символізований екзотичними образами, — тут островом виступає він сам, і від «свята самотності» в його очах нас уже ніщо не відволікає.

Ця книжка вибраного під назвою «На острові» містить яскраво модерністські твори Коцюбинського. Спільний, наскрізний для них підхід до людини як до неповторного надскладного феномену — самотнього острова в людському морі, віддаленого від інших і заглибленого в суперечливі порухи власної душі, який водночас потребує

^{*} Жук, Михайло. Погасле світло (Незабутньої пам'яті М. М. Коцюбинського) // Літературно-науковий вістник. — 1913. — Т. LXIII. — Кн. 5 (май). — С. 220.

інших, бо їхня присутність допомагає йому визначити своє місце у світі.

Образ острова серед морської стихії вельми поширений у модерністській прозі Коцюбинського: у творах «Сон», «Хвала життю», «На острові» він присутній буквально. В оповіданні «Лялечка» Раїса Левицька оманливо сприймає себе і родину отця Василя як спільноту споріднених людей, які разом перебувають на «безлюдному острові». Навіть у геть не «морському» тексті — повісті «Тіні забутих предків» — автор у гірських пейзажах убачає море як фатальну нездоланну природну стихію. «Стоїш тут маленький, як бадиліна у полі. Під ногами зелений острів, що його обливають блакитні води далеких гір», — так відчуває себе Іванко на полонині.

Вважають, ніби в модернізмі форма переважає над змістом. Однак у прозі Коцюбинського все влаштовано дещо інакше. «Що сказати» для письменника не менш важливо, ніж «як сказати». В основі більшості його творів лежить певна драматична історія, вписана у майстерно відтворений антураж, як правило, знайомий авторові з власного життєвого досвіду. Скажімо, бессарабський цикл прози («Для загального добра», «Пе-коптьор», «Відьма» та ін.) постав на основі вражень митця від його роботи в складі Одеської філоксерної комісії в Бессарабії. На твори кримського циклу («В путях шайтана», «На камені», «Під мінаретами») Коцюбинського надихнули спостереження за життям кримських татар під час його роботи в тій самій комісії в Криму. Спираючись на матеріали, зібрані в поїздках до гуцульського селища Криворівня, Коцюбинський написав повість «Тіні забутих предків», а враження від мандрівок на італійський острів Капрі

втілено в новелах «Сон», «Хвала життю», «На острові». Митець насамперед цікавився українською тематикою, але зі знанням справи писав і про життя інших народів та етнографічних груп: про кримських татар, гуцулів, молдован, циган, італійців.

В основу багатьох творів Коцюбинського покладено цілком конкретні історії, які сталися з ним самим або з людьми його оточення. Скажімо, в оповіданні «Подарунок на іменини» описано випадок, що трапився в родині чернігівського околодочного наглядача, якого письменник знав особисто. Після публікації «Цвіту яблуні» Коцюбинського часто запитували, чи пережив він сам утрату дитини, адже новелу написано так гостро й переконливо, наче авторові теж відомі зображені почуття. І хоча діти митця росли, на щастя, живі-здорові, він під час роботи над цим твором звертався до власних спогадів. У 1886 році Коцюбинський працював у Вінниці домашнім учителем дітей графа Грохольського, і один з його учнів помер від хвороби.

Те, що письменник у своїй творчості спирався на реальні історії, факти й матеріали, зібрані в різних спільнотах людей, — важлива запорука психологічної переконливості його прози. А модерністські техніки письма, зокрема імпресіоністична, тільки посилюють цю переконливість. Для авторського стилю Коцюбинського характерна побудова оповіді, коли довколишній світ і події твору подано через враження й відчуття певного персонажа. Іноді це виражено у викладі подій і описів від першої особи. Завдяки цій техніці твори «Цвіт яблуні», «З глибини», «Intermezzo», «Лист», «Хвала життю» і «На острові» сприймаються як охудожнені щоденники самого автора.

І навіть якщо оповідь ведеться із зовнішньої позиції, письменник однаково показує світ таким, яким його відчуває персонаж чи персонажка. Наприклад, в оповіданні «Лялечка» передано бачення екзальтованою вчителькою Раїсою Левицькою її стосунків із сільським попом — недалеким обивателем, у якого оповідачка закохана, й тому ідеалізує його. З позиції вчителя Піддубного викладено трагікомічну ситуацію «любовного трикутника» в оповіданні «Поединок». Внутрішньоособистісні трансформації ката Лазаря в оповіданні «Persona grata» теж подано з перспективи його погляду на світ і на себе самого. Ці персонажі необ'єктивні в оцінці подій. Перші двоє у чомусь смішні, третій — психічно травмований, водночас страшний і наївний.

Читаючи ці твори, ми усвідомлюємо викривлення в сприйнятті подій персонажами та об'єктивізуємо прочитане. І це поступове усвідомлення «як усе було насправді» — одне з джерел нашого задоволення від процесу читання, адже ми наче піднеслися над ситуацією і зрозуміли сутність психологічної проблеми. Тим паче зображені події і ситуації позачасові, актуальні в будь-яку епоху.

Сьогодні, в час російсько-української війни, надзвичайно злободенні оповідання «Persona grata» і «Подарунок на іменини». У них Коцюбинський художньо осмислює природу насилля, його витoki і процес «нормалізації» вбивства у свідомості людини, котра раніше сприймала насилля як табу. А оповідання «Лист», у якому засуджується жорстоке вбивство тварин у контексті великодньої символіки перемоги життя над смертю, принаймні на століття випередило свій час. Оповідач цього твору цілком міг би бути нашим сучасником, екоактивістом, представником зоозахисного руху.

Іноді автор подає у творі не одну перспективу бачення подій, а дві, намагаючись показати світ очима двох персонажів. Такий прийом реалізовано в новелі «Сон». Самому письменникові ближче позиція естета Антона, який снить раніше баченим прекрасним островом — символом молодості, чистоти й натхнення. Проте Коцюбинський намагається подивитися на світ і очима Марти, яка не відчуває чоловікових поривів душі, бо все її життя сповнено турботи про фізичне буття родини, забезпечення комфорту рідних.

Якоюсь мірою новела «Сон» автобіографічна, хоча дружина Коцюбинського Віра не була аж так обмежена матеріальним аспектом життя. Вона мала добру освіту, замолоду вчителювала, брала участь у революційному русі й навіть відсиділа кілька місяців у тюрмі. Віра була соратницею для чоловіка, мала спільні з ним проукраїнські переконання, брала активну участь у роботі Чернігівського відділення товариства «Просвіта», яке очолював Михайло. Проте, як бачимо, навіть спільні інтереси й переконання не гарантують незмінності взаємних почуттів і непорушності шлюбу.

У новелі Коцюбинський осмислює природу подружніх стосунків і нереалізованість творчої натури в сірих буднях. На твір спроектовано проблеми особистого життя письменника: криза родинних стосунків і неможливість достатньої творчої самореалізації. Сімейний конфлікт Коцюбинських сягнув кульмінації 1908 року, коли до рук дружини потрапив лист до її чоловіка від Олександри Аплаксіної, яку Коцюбинський кохав і з якою вже навіть планував спільне життя. Віра вмовила його не покидати родину й припинити ці стосунки. Сім'ю письменник не покинув, але і обіцянки порвати з Аплаксіною не дотримав.